

УДК [821.161.2: 7.034.7] Шевченко

О.В. Кулікова

АГІОГРАФІЧНИЙ МОТИВ ГРІХОВНОСТІ В ПОЕЗІЇ ТА ПРОЗІ Т. ШЕВЧЕНКА

Одним з джерел поетичного натхнення поетичного та прозового доробку Тараса Шевченка є література попередньої доби, зокрема література часів бароко. Серед барокових літературних пам'яток часів бароко, які були відомі Тарасу Шевченку є «Книга житій святих» Д. Ростовського, «Мир з Богом чоловіку» І. Гізеля, «Ключ розуміння» І. Галятовського, «Богогласник», літописи Г. Граб'янки, С. Величка, «Історія Русів» тощо. На сьогодні вже існує наукова база питання звернення Т. Шевченка до барокових літературних мотивів. Історики літератури, а саме, Юрій Івакін [5,6,7], Станіслав Росовецький [13], Ярослав Розумний [12], Юрій Барабаш [1,2,3], Леонід Ушкалов [17] та ін. вже звернули увагу на те, що притаманні агіографічній літературі мотиви присутні як в поетичному, так і прозовому доробку Т. Шевченка. Метою даною статті є дослідити, як саме один із найрозповсюджених мотивів доби бароко – мотив гріха – трансформується у творах Т. Шевченка.

Відомо, що література бароко охоплювала жанр ораторсько-повчальної прози. Цей жанр позначився як на творах Д. Туптала, так і на богослужбових творах. І якщо більш уважно придивитися до сенсу багатьох творів Т. Шевченка, то помітним буде присутність того чи іншого мотиву, характерного для агіографічних творів.

Одним із наскрізних мотивів барокової літератури є мотив гріховності. Слід звернути увагу, що цей мотив розкривається паралельно з існуванням іншого мотиву – повчання «жити по правді, по совісті». Мотив (тема) гріха займає чільне місце у таких барокових творах, як «Книга житій святих» Д. Ростовського, які в основі своїх сюжетів мають чимало прикладів гріховного способу життя людей, але які шляхом покаяння здобули прощення гріхів. Ще однією пам'яткою літературного бароко є книга архімандрита Києво-Печерської лаври

І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку», вперше надрукована у 1669 р. Ця книга була досить популярною на Україні і є цікавим свідченням розуміння моральних понять у колі найосвіченіших людей на Україні другої половини XVII століття [17, с. 167].

Розглядаючи коло гріхів, яких торкається у своїх творах Т. Шевченко, неважко помітити, що він перебуває в межах християнської традиції, тобто говорить про ті самі гріхи, котрі названі й розтлумачені в книзі І. Гізеля. Приблизно такий самий перелік гріхів подано і в молитвослові П. Могили, у розділі «Ісповідання гріхів». Це ще одне джерело, звідки Т. Шевченко міг черпати знання щодо цієї теми. Більш того, Шевченко міг знати як із Молитвослова, так і безпосередньо зі сповіді слова протоієрея щодо суті гріхів.

Прямах даних про те, що Шевченко читав книгу Гізеля «Мир з Богом чоловіку» в нас немає, але імовірність, що він її все ж таки хоча б побіжно читав є, бо цей трактат був ледь не настільною книгою багатьох освічених людей того часу й однією з тих книг, котри ми керувались люди духовного сану. Це дає підстави стверджувати, що з нею був добре обізнаний І. Котляревський, автор улюбленої Т. Шевченком «Енеїди» і випускник духовної семінарії. В «Енеїді», щоправда, в гумористичній формі, письменник торкається названих у книзі Гізеля гріхів і навіть пробує розтлумачувати їх. Зокрема, Котляревський торкається гріха самогубства: «...Себе що сами убивали, / Яким остив наш білий світ... / Щоб не хапались умирать...» [9, с. 56], – та описує муки цих грішників у пеклі. Не минає він і інших смертних гріхів, наприклад, жадібності («Багатим та скупим вливали / Розтопленеє срібло в рот» [9, с. 56], хабарництва, який походить від гріха «жадності» («старшини, пани, підпанки, слуги, цехмістри, судді, підсудки, писарі, / які по правді не судили / Та тільки грошки лупили / І одбирали хабарі»), «гордості» [9, с. 57]. Винен у гріху також той, хто не в строгості виховував дітей, які вирости ледасами й грішниками: «Батьки, які синів не вчили, / А гладили по головах, / І тільки знай що їх хвалили...» [9, с. 57]. Отже, Котляревський, на взір барокових авторів, у «Енеїді», хоч і в бурлескній формі, називає такі гріхи, як звідництво, п'янство, обман, мотовство, ворожбитство,

чародійство, злодійство, брехня, гордість, бажання смерті іншого, невірність християнству й християнським заповідям, лицемірство, перелюб [9, с. 60], марнослів'я, пересуд, крадіжка тощо [9, с. 63].

Роздуми над тим, «що є гріх», притаманні і багатьом поезіям Шевченка. Можна з певністю твердити, що з'ясуванню цього питання він надає великого значення. Цілком у душі барокових авторів звучать, наприклад, ось ці рядки: «...Душа жива / Як небо блакитне – нема йому краю / Так душі почину і краю немає...» [21, с. 28]. І згідно із настановою, що за все доведеться дати відповідь Богу, усі вчинки людини поет розглядає крізь призму гріховності.

Література часів бароко приділяє значне місце темі семи смертних гріхів, якими є «гордість, лихоимство, нечистота, чревоугодіє, зависть, гнів, ліність». Обізнаність із колом гріхів, відтворена в прозовій та віршованій творчості Шевченка, є вражаючою. Майже всі гріхи в тому чи іншому вигляді зринають у контексті творчості письменника.

Розповідь про гріхи Гізель розпочинає з пояснення тієї обставини, що гріх є подвійним, тобто «первородним і ділательним». «Первородный, пояснює богослов, – есть преступление первого праотца нашего Адама в самом зачатии нашем, еже чрез крещение исправляется» [4, с. 34]. Торкається теми первородного гріха людини й Т. Шевченко в поемі «Неофіти»: «Тільки ми, Адаме, / Твої чада преступніе, / Не одпочиваєм / До самої домовини / У проспаним раї. / Гриземоя мов собаки / За маслак смердячий» [21, с. 244-258]. Тим часом слова з одної з іншої Шевченкової поезії: «...І господа зневажають» – дуже близькі за тематичною спрямованістю до тези Гізеля: «согрешают, иже хвалят грешного в похотех души его, раздражающе Господа» [4, с. 39]. Слід сказати, що цей догмат не є дуже розповсюдженим у церковній літературі. Якщо про смертні гріхи Шевченко міг чути на проповіді в церкві чи при вичитуванні молитв «каждодневная сповідь», про яку, до речі, Гізель теж згадує, кажучи, що деякі гріхи можуть бути прощені при читанні «кожнодневної ісповіді і відвідування святих місць», то використання мотиву про цей гріх саме в такому трактуванні має дуже тісні зв'язки із твором Гізеля.

Уже у своїй ранній баладі «Причинна» Шевченко звертається до теми «верховенства Бога», яка у творі набуває форми «людського (гріховного) протистояння Богу»: «Не так серце любить, щоб з ким поділиться, / Не так воно хоче, як Бог нам дає: / Воно жить не хоче, не хоче журиться» [20, с. 75]. У свою чергу, цей мотив є віддзеркаленням висловленого в догматі І. Гізеля про гріх «унинія», який є смертельним, тому що означає нарікання на волю Божу. Не дивно, що і в баладі «Причинна» наскрізним є мотив «сумування», або «унинія». Головна героїня твору гине. У цьому епізоді Шевченко відтворює народний погляд на гріх – втручання до справи нижчих (не божественних) сил, – таких як «ворожка», має трагічні наслідки. На думку А. Чумаченко, це «цілком відповідає негативній настанові православної церкви до ворожбитства, балада служить попередженням, показує, що сталося внаслідок порушення табу – коли місце божественного Провидіння старалася заступити ворожка як представник поганського світу» [19, с. 252]. Слід сказати, що не тільки втручання ворожки призвело до трагічного кінця – загибелі молодих закоханих. У «Причинній» Т. Шевченко відтворив ситуацію життя людей, котрі покладаються не на Бога. Казати про те, що тема ворожбитства ніяк не пов'язана з книжними джерелами не можна, бо в найбільш читаній і знаній простим людом «Книзі житій святих» Д. Ростовського є житія, сюжети яких торкаються подібних тем, наприклад, «Житіє Кіпріана й Іустини», «Житіє Маркарія Єгипетського», «Житіє св. Василія Великого». Д. Ростовський робить наголос на тому, що ворожбитство дійсно існує, але завдати людині якогось лиха ворог людський може тільки в тому разі, якщо Господь попустить. А Господь дозволяє завдати людині лихо через людську ж таки гордість або інший гріх для виправлення людини, щоб вона постраждала плоттю, але зберегла душу. Важко судити, як саме відбувався взаємообмін між книжними та фольклорними джерелами, але він, поза сумнівом, мав місце, прикладом чого і є, зокрема, ситуація, коли суто книжна негативна настанова до ворожбитства переходить і в народні уявлення. У даному разі Шевченко створює повчальний мотив у дусі барокових мислителів.

В інтерпретації до гріха гордині І. Гізель пише: «горе тим, хто кріпко держитися неправого свого мнінія» [4, с. 131].

Уже в поемі «Катерина» Шевченко замислюється над тим, що у світі панує гріх [20, с. 99], що стосунки між людьми занадто складні й не так легко людині уникнути гріха. Тема гріховного начала в людині – одна з тем барокової літератури, і в цьому контексті наголос робиться на тому, що людина схильна до гріха. Є. Сірин пише, що всі вчинки людини є грішними, одна людина робить гріх і вже таким чином є грішна, а інша не грішить, але возноситься над іншим тим, що вона праведна і таким чином теж грішить [15, с. 269-274]. Ця тема має суто євангельські корені, які походять від вчення Христа, «що праведний один лиш Бог», а також євангельської притчі про блудного сина, в якій молодший син Отця согрішив, але покаюся, а старший не согрішив, але возноситься тим, що він праведно жив.

Розглядаючи гріх лицемірства, Гізель пояснює, що воно має ще такий прояв, як пиха, або марносластво. Шевченко теж пише про розповсюдження цього гріха серед людей, які відносять себе до праведних. Навіть більше, ще в своїх ранніх творах він писав, що лицемірні взаємини між людьми не є чимось випадковим. Особливо Шевченко наголошував на лицемірному ставленні багатих людей до бідних, як в поемі «Сова»: «Пішла в найми, за хліб черствий жидам носить воду / Бо хрещені не приймають / “Стара, – кажуть, – стала, / Нездужає”» [20, с. 260]. Гріх лицемірства Шевченко має на увазі й тоді, коли в повісті «Наймичка» називає наш народ «архиправославним» [22, с. 121]. Ще один приклад гріха лицемірства подано в повісті «Несчастный» [22, с. 265], де поміщиця Мар'я Федорівна «повелела сыпать курган» над могилою свого чоловіка й іще довго після його смерті оплакувала його, щоб продемонструвати сусідам свою любов до нього, а насправді мала зовсім не благочестиві наміри й жорстоко поводитись із його сином Колею. У поемі «Марина» Шевченко докоряє панам, вказуючи на їхню лицемірність стосовно людей: «І звір того не зробить дикий, / Що ви, б'ючи поклони, / З братами дієте...» [21, с. 101]. Згідно з бароковими джерелами, коренем лицемірства є гордість. У поемі «Тризна», викриваючи суспільний

лад, поет каже, що гордість – чи не найрозповсюдженіший гріх серед людства: «...скажи мне тайное ученье / Любить гордящихся людей» [20, с. 241].

Тим часом у поемі «Юродивий» Шевченко говорить про гріх себелюбства, який згідно з книгою Гізеля, теж за свої корені має гордино: «Розпинать, / А не любить ви вчилися брата!» [21, с. 258].

За лицемірство Шевченко вважає і такі стосунки людини з Богом, коли люди каються не щиро, а тільки задля того, щоб показати себе християнами. Такі мотиви виринають, зокрема, у поемах «Єретик» та «Сон».

У потрактуванні гріха гордині Гізель зазначає, що до цього гріха належить також «властолюбство» і вказує, «що буває цей гріх через бажання помститися або заради слави». А ще Гізель пише про «сродний» «гордині» гріх марнославства, «егда кто желает великаго о себи мнінія и славы от человек». При цьому Гізель зазначає, що цей гріх є «простительним», якщо «желаніє славы есть ради добраго наміренія» [4, с. 127]. Шевченко в поемі «Гайдамаки» дотримується погляду на гріх убивства, в чомусь схожого з міркуваннями щодо цього в книзі Гізеля. З одного боку, поет прославляє гайдамаків за те, що вони повстали за віру батьків, «наробили слави», тобто здобули слави «заради добраго наміренія», називає їх «мучениками праведними», бо повстали за свій народ проти польських гнобителів, а з іншого – ними керують мотиви помсти й вони вдаються до гріха вбивства.

Завершуючи поему, Шевченко на зразок повчальної манери письма барокових авторів, подає антипод гріха – проповідує братню любов між слов'янськими народами. Він засуджує братовбивство, застерігає від подібних вчинків у майбутньому й закликає до братерської християнської любові. Варто зауважити, що така сама спрямованість характерна для окремих творів Л. Барановича, зокрема «Меч духовний». А. Макаров стверджує, що Л. Баранович «в часи найбільших воєн між Україною, Росією і Польшею залишався прихильником ідеї співробітництва й дружби між слов'янськими народами» [10, с. 6].

Схожий мотив – убивства із-за бажання помститися – присутній і в поемі «Слепая». В уста героїні автор вкладає мотиви, якими

керувався пан, коли він вбиває коханого Оксани і її словами говорить: «Убили!!! Он меня любил» [20, с. 224]. І слідуючи традиціям літератури бароко, Шевченко на тлі змалювання ще одного гріха – Оксана вбиває пана, кидається до пожарища й сама гине, змальовує антипод: смирення перед скорботами та терпіння на прикладі життя її матері.

Такий самий суто бароковий погляд на гріх убивства, запозичений Шевченком з агіографічної літератури, представлений і в повісті «Варнак» та в поемі «Москалева криниця», де письменник, керуючись повчальними мотивами, ясно показує своє негативне ставлення до подібного гріха й необхідність каяття, а після цього проведення життя в доброчесності й усьому, що під цим розуміється. Подібних прикладів є чимало серед персонажів «Книги житій святих» Д. Ростовського та інших творів літератури бароко.

Своєрідний погляд має Шевченко на гріх нечистоти. На початку своєї творчості він підходить до цього питання з позицій народної моралі, яка ставиться до цього гріха дуже суворо. У повісті «Наймичка» Шевченко змальовує ставлення до цього гріха серед простих людей словами своєї героїні: «– Плачь, моя доню! Плачь! Ты еще, слава Богу, хоть московка, все-таки не покрытка. У тебя еще осталась хоть добрая слава! А у них, бедных, что осталось? Позор, и до гроба позор!» [22, с. 85]. Наприклад, Шевченкова Катерина мусить гинути від обставин середовища, її зрікаються батьки, і коли вона лишається один на один із своїм горем без підтримки, вона гине з відчаю. Але вже в першій своїй поезії, присвяченій матері-покритці, Шевченко порушує питання про існування іншого зла у світі – заздрості, яка породжує всі інші гріхи. У поемі «Слепая» теж покладено в основу сюжету про життя матері-покритки, але Шевченко вкладає в її уста свою візію щодо її становища: з одного боку, він дотримується церковного (героїня поеми зізнається, що скоїла гріх), а значить, і книжного погляду на гріх перелюбу, а з другого – висловлює і свій власний погляд на цю проблему: для Шевченка материнство є святим ділом на землі, і в уста своєї героїні він вкладає слова: «Я стыд любовью заменила» [20, с. 219].

Якщо простежити генезу теми матері-покритки в доробку письменника, то неважко буде помітити, що він поділяє позицію барокових авторів, які широко інтерпретували тему гріха перелюбу. Так, до складу «Книги житій святих» Д. Ростовського входять і такі, які описують життя грішниць, котрі шляхом покаяння очистилися від гріхів: «Житіє Марії Єгипетської», «Пам'ять блаженної Таїсії». Навіть більше, у повісті «Наймичка» Лукія із захопленням слухає оповідь про Марію Єгипетську. Героїня Шевченкової поеми «Слепая» обирає собі вже не шлях загибелі з відчаю і душевної скорботи, а шлях сповідання любові й слідування прикладу жертвовності Христа. У цій поемі вперше у творчості Шевченка виринає мотив наслідування Христа, який в даному разі втілюється у мотиві саможертвовності – життя заради іншого та сповідання любові («я все с тобою разделю») [20, с. 214]: своє життя героїня присвячує вихованню доньки Оксани, а коли та гине через існування у світі іншого гріха – гордості, що проявляється в поведінці пана, вона продовжує нести свій хрест зі смиренням і упокореністю волі Божій. І попри те, що Шевченко оспівує материнство, він усе ж таки дотримується церковно-книжного погляду на гріх любодіяння. Судячи з того, що його твори, де він торкається теми матерів-покриток, є виховними, основною паралельною темою є зображення тих знущань, сорому, горя, яких зазнають матері-покритки – і це він робить навмисно задля того, щоб застерегти від подібного гріха. Таке повчання явно простежується в поезії «Мар'яна-черниця»: «Слухайте ж дівчата, / Та кайтеся... Давно колись / Була собі мати...» [20, с. 194]. А в його пізнішій поезії «Титарівна» за один з основних мотивів є осуд любодіяння. Крім того, тут наявні й такі барокові мотиви, як «терпіння скорбот», «несіння свого хреста», незважаючи ні на які обставини. Це поет явно дає зрозуміти в останніх рядках поезії, де підкреслює, що вся громада осудила титарівну за те, що вона втопила свою дитину. На його думку, незважаючи на сором і те, що довелося б терпіти від людей, треба було спокутувати свій гріх і виховувати дитину [21, с. 92-93].

В освітленні цієї теми у творах Шевченка зринає ще одна наскрізна тема – звинувачування в гріхах панів. Так, в основу сюжету поеми

«Марина» Шевченко поклав відображення саме цієї хиби панівної верстви. Шевченко звинувачує панів, які лицемірно поводяться в особистому житті, в неправді: «А що тих бідних покриток / Пустив по світу з байстрюками, / Отже й нічого! А жонатий / І має двоє діточок...» [21, с. 102].

Гріх гордині, за словами І. Гізеля, також проявляється в жадобі до багатства [4, с. 131]. Саме ця людська хиба й відтворена в багатьох Шевченкових творах. Це і поема «Мар'яна-черниця», де мати хоче видати дочку заміж за багатого проти її волі й тим самим проявляє прагнення до багатства. Щоправда, у цій поемі Шевченко паралельно з одним гріхом змальовує й інший: Мар'яна чинить опір батьківській волі, не слухає матері й через це зазнає нещастя [20, с. 192-201]. І цей мотив Шевченко обирає не випадково, тому що в багатьох інших творах його героїні, навпаки, терплять скорботу через злидні. І щоразу письменник підкреслює, що в усьому винна бідність, як-от в поезії «Сова»: «Крались злидні із-за моря» [20, с. 259]. Шевченко бачить своїх героїнь гідних кращої долі: «А виросла, як панна, – / Кароока / І висока / Хоч за пана гетьмана» [20, с. 194]. Отже, у даному разі на тлі мотиву гріха гордині Шевченко змальовує ще й інший гріх – непослух батьків. Антипод цієї теми, котрий реалізується в мотивах послуху батькам, широко представлений в агіографічних творах Д. Ростовського. Згадаймо хоч би «Житіє святого отца нашого Василя Великого, архієпископа Кесарійського» [14, с. 15-57], який не посмів ослухатися батьків, коли захотів піти до монастиря, а вчинив згідно з їхньою волею – діждався, коли вони почили в Бозі, і тільки тоді приступив до наук під керівництвом свого брата Григорія Богослова [14, с. 17]. Тема батьківського благословення набула широкого вжитку в літературі бароко. Цієї теми торкались, зокрема, проповіді під час церковної відправи. Традиції цієї теми сягають ще Святого Письма, а саме Старого Завіту; пізніше ці самі мотиви знаходять втілення в агіографічних творах і, у свою чергу, реалізуються в народній творчості. На доказ цього можна навести рядки з улюбленої думи Т. Шевченка про Олексія поповича, яку він умістив у своєму «Южнорусском Букваре». Тут головний персонаж кається в тому, що

«опрошення з пан-отцем и з пани-маткою не брав» [24, с. 236]. А у своїх виховних повістях Шевченко створює образи слухняних дітей як взірці для наслідування. Прикладом може бути Марко з повісті «Наймичка» або Зосима з повісті «Близнецы» та їхні антиподи: Варочка з повісті «Капитанша» [22, с. 290-339], яка своїм непослухом завдає чимало горя Якову Туману, і Саватій з повісті «Близнецы», котрий через непослух і обман батьків не тільки завдає їм великого болю, а й сам стає глибоко нещасною людиною. Сам цей мотив у бароковій літературі з'явився опосередковано через Євангеліє, а точніше Нагорну проповідь Ісуса Христа, п'ята заповідь якої говорить: «поважай батька свого та матір свою і да продовжаться дні твої на землі». Про п'яту заповідь Шевченко згадує в поемі «Сотник»: «Чом же ти оце, Настусю, / Справді не читаєш?... / Хоч одну невеличку заповідь сьогодні вивчи, / хоч п'яту / То піп і не вінчатиме, ніколи, як не вмієш...» [21, с. 177].

Значну увагу Шевченко приділяє також гріхові жадоби та заздрісті. Свого часу І. Гізель доводив, що заздрість та жадоба призводять до інших гріхів, зокрема до зради. [4, с. 139]. У Шевченка тема зради часто реалізується з погляду українсько-російських відносин. Слід сказати, що при зображенні найважливіших подій з історії України Шевченко керувався бароковою історіографією (літописами), але інтерпретацію багатьох подій він подав свою власну, часто незалежну від барокової історіографії. Скажімо, не один козацький літопис пише, за яких саме умов була підписана угода між Україною і Росією, взяти хоча б улюблену Шевченкову «Історію Русів», де автор ясно дає зрозуміти, що гетьмани на чолі з Б. Хмельницьким перш за все керувались питанням єдиновірства й ні за яких обставин не хотіли «побусурманитися». Згідно з мотивами літописної літератури, для православних християн питання віри стояло над усіма іншими питаннями, не кажучи вже про таких захисників віри православної як козаки. Навіть незалежні джерела (літописи, писані мусульманами) визнають той факт, що тільки завдяки зусиллям козаків на Україні збереглася православна віра [16, с. 656]. Але Шевченко звертався до історичних тем як до засобу зображення сучасного

йому стану України і, дивлячись на плачевний стан своєї рідної країни, замислювався над його причинами. Саме тому мотиви зради заради багатства особливо часто з'являються у творах Т. Шевченка у зв'язку із поведінкою української старшини під час вирішального моменту для України – приєднання України до Російської держави. Крім того, Шевченко неодноразово скаржитися на панів, нащадків тієї старшини, яка пішли на бік Петра I. Наприклад, у поезії «П. С.» він пише: «...Оцей годований кабан! / Оцей ледащо. Щирий пан, / Потомок гетьмана дурного / І презавзятий патріот» [21, с. 97]. Найбільш яскраво віддзеркалення мотиву барокових літописів (гетьманам не були чужді наміри жадності до грошей та бажання отримати високу військову посаду) звучить в поемі «Великий льох, що, у свою чергу, відображено у словах: «Я золотом розтопленим / Заллю йому очі», «Я царевими чинами / Скручу йому руки» [20, с. 322-323]. Такі самі мотиви притаманні й поезії «Іржавець» [21, с. 44-52].

Одним із семи гріхів є заздрість, котра в християнській традиції трактується як «страшная отрава», яка породжує «оклеветаніє, ненависть и убийство». У спеціальному «догматі» І. Гізель писав, що «зависть есть печаль из добра чужаго» [4, с. 159] й навів для пояснення чимало прикладів із Біблії та інших писемних пам'яток, зокрема, із праць І. Дамаскина. Заздрість, пише Гізель, буває й тоді, коли людина бачить, як інший робить добро для людей, або ревнует старасться у справі свого спасіння, тобто веде благочестивий спосіб життя [4, с. 160]. Її плодом є ненависть. Узагалі ж, Гізель пише чимало про ті гріхи, які є плодом заздрості: «оклеветаніє ближняго», «сіяніє вражды посреди братіи», «радость из приключенія ближнему зла» тощо [4, с. 161-169].

Саме такий погляд на заздрість відображено й у творах Т. Шевченка. По-перше, Шевченко визнає заздрість за великий гріх. А по-друге, він пише, що саме заздрість є причиною інших гріхів, таких як ненависть і вбивство. До гріха заздрості Шевченко вперше звертається в поемі «Гайдамаки», змальовуючи образ поляків, ксьондзів: «Отак-то було лихо / По всій Україні / Гірше пекла... А за віщо, / За що люде гинуть / Того ж батька, такі ж діти – Жити б та брататься.

/ Ні не вмiли, не хотiли, / Треба роз'єднаться!..» [20, с. 165]. Тут поет засуджує всiх, хто винен у кровопролиттi, та стверджує, що причиною цих подiй був грiх заздростi: «Треба кровi, брата кровi, / Бо заздо, що в брата / Є в коморi i на дворi, / I весело в хатi!...» [20, с. 165-166].

Тим часом у «Москалевiй криницi» Шевченко за зразком барокових авторiв уже явно дає зрозумiти, що за заздрiстю криються ненависть i вбивство. За всiма злими вчинками варнака стоiть заздрiсть: «Ось слухай же, що то робрять / Заздошчi на свiтi / I ненагля голонная» [21, с. 64]. Односельцi Максима, будучи одержимi грiхом себелюбства та заздрiстi («Не минали, себелюби, / Та все жалкували, / Що сироти таким добром / Старцiв годували» [21, с. 64] скоiли ще страшнiший грiх – пiдпалили Максимову хату, внаслiдок чого вiн в одну мить втратив усе. Поет пiдкреслює, що люди вчинили цей злочин iз-за егоiзму [21, с. 64], тому що вдруге варнак позаздрив Максимовiй ревностi у справi духовного спасiння та його сумирностi перед Богом, незважаючи на скорботи [21, с. 67-69]. Це цiлком суголосне бароковому уявленню про грiх заздростi, адже бароковi автори писали, що позаздрити можна не тiльки багатству iншого, а й його духовним цнотам.

В. Пахаренко звернув увагу на те, що поет сприймає свої богоборчі спалахи («погані вірші»), як найтяжчий непростимий злочин (грiх) перед Всевишнiм i виставляє за нього рахунок «лютим людям», «нехристиянам» у поезiї «Чи то недоля та неволя» [11, с. 74]. Коренi усвiдомлення поетом того, що писання «поганих вiршiв» є великим грiхом, можуть походити й вiд поеми Котляревського «Енеїда», в якiй при зображенi мук грiшникiв у пеклi говориться й про тих, хто писав «погані вiршi», тобто говорив неправду: «Сидiли там скучнi пiйти, / Писарчуки поганих вiрш, / Великiї терпiли муки» [9, с. 59]. Крім того, i в книзi I. Гiзеля, i в Молитвословi обов'язково сказано про грiх «словом». Загалом мотив «грiха словом», що сягає бiблiйної науки: «За кожне зайве слово дасте вiдповiдь на Страшному Судi», – виринає в багатьох творах барокової лiтератури, примiром, у «Пролозi», якiй використовується пiд час проповiдi в церквi [4, с. 75-76].

Отже, корені Шевченкового мотиву каяття у своїх «поганих віршах» слід шукати саме в християнській бароковій літературі. Цей мотив лунає здебільшого в його зрілій поезії та в листах до друзів. Особливо виразно він звучить в останньому вірші поета, написаному за кілька днів до смерті: «Чи не покинуть нам, небого, / Моя сусідонько убога, / Вірші нікчемні віршувать / Та заходиться риштувать / Вози в далекую дорогу» [21, с. 372]. А для всієї поетичної творчості Шевченка все ж таки притаманний мотив вагання між основною спрямованістю його творів – критикою суспільного ладу, звинуваченням зла, втіленого в образах царів, панів, шуканням ідеальних відносин між людьми в рамках суспільства – і мотив «упокореності перед Богом», що має виразне барокове коріння.

Література

1. Барабаш Ю. Я. Просторінь Шевченкового слова / Ю. Я. Барабаш. – К.: Темпора, 2011. – 510 с.
2. Барабаш Ю. Я. «Страшна помста в трьох вимірах». Вибрані студії: Сковорода. Гоголь. Шевченко / Ю. Я. Барабаш; [авт. передм. В. Панченко]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 742 с.
3. Барабаш Ю. Я. Україна / Ю. Я. Барабаш // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2008. – С. 11-50.
4. Гізель І. Вибрані твори: У 3 т. / І. Гізель. – К.; Львів: Свічадо, 2009. – Т. 1, кн. 2. Мир з Богом чоловіку. – 358 с.
5. Івакін Ю. А. Кавказ / Ю. А. Івакін // Шевченківський словник: У 2 т. / [відп. ред. Є. П. Кирилюк]. – К.: Головна редакція УРЕ, 1976. – Т. 1. – С. 267-268.
6. Івакін Ю. А. Поезія Шевченка періоду заслання / Ю. А. Івакін. – К.: Наук. думка, 1984. – 138 с.
7. Івакін Ю. А. Проблема етичного вибору. Нотатки шевченкознавця / Ю. А. Івакін // Радянське літературознавство. – 1980. – № 3. – С. 55-65.
8. Івакін Ю. А. Сатира Шевченка / Ю. А. Івакін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 336 с.
9. Котляревський І. Вибране: Енеїда. Наталка-Полтавка / І. Котляревський; [вступ. ст. і прим. А. Д. Базилевича]. – К.: Веселка, 1981. – 236 с.

10. Макаров А. Світоч українського бароко / А. Макаров // Слово і Час. – 1993. – № 10. – С. 3-13.
11. Пахаренко В. Добро і зло / В. Пахаренко // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка [Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 51-75.
12. Розумний Я. Чи вичерпано «Москалеву криницю?» / Я. Розумний // Світи Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 53-90. – (Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Філологічна секція: У 2 т. Т. 2.).
13. Росовецький С. Агіографія християнська в літературній творчості Шевченка / С. Росовецький // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка [Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 321-342.
14. Ростовский Д. Житіє Святого отця нашого Василя Великого, архієпископа Кесарійського / Д. Ростовский // Житія святих на русском языке изложенные по руководству Четьих-Миней св. Димитрія Ростовского с дополнениями, объяснительными примечаниями и изображениями святих. – К., 2006. – Кн. 6. – С.15-57.
15. Сири́н Ефре́м. Избранные творения / Е. Сири́н. – Краматорск: Тираж-51, 2006. – 347 с.
16. Славянская Энциклопедия. Киевская Русь-Московия / [авт.-сост. В. В. Богуславский]. – М.: Олма-Медиагруп, 2005. – 656 с.
17. Ушкалов Л. В. Есеї про українське бароко / Л. В. Ушкалов. – К.: Факт – Наш час, 2006. – 284 с.
18. Франко І. Я. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії страрохристиянської легенди / І.Я. Франко // Зібрання творів: У 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 34 : Літературно-критичні праці (1902–1905) / [упоряд. та комент. О. В. Мишанича, Ф. П. Погребенника; ред. Б. А. Деркач. – С. 95-102.
19. Чумаченко А. «Причинна» і Шевченко: інтерпретація поетичного «я» / А. Чумаченко // Світи Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк; Львів, 2001. – С. 245-261. – (Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Філологічна секція. Т. 215 та Бібліотека «Прологу» і «Сучасності». Ч. 191.4).
20. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; [упоряд., комент., ред. В. С. Бородин; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1 : Поезія, 1837–1847. – 781 с.

21. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; [упоряд., комент., ред. В. С. Бородин ; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – 775 с.
22. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; [упоряд., комент., ред. В. С. Бородин ; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. – 589 с.
23. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; [упоряд., комент., ред. В. С. Бородин ; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 4 : Повісті. – 598 с.
24. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; [упоряд., комент., ред. В. С. Бородин ; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. Буквар южнорусский. Записи народної творчості. – 493 с.
25. Энциклопедия православной веры в изречениях святых отцов / Полтавская Епархия; Спасо-Преображенский Мгарский монастырь. – Полтава: Тираж-51, 2004. – 671 с.

Анотація

О.В. Кулікова. Агіографічний мотив гріховності в поезії та прозі Тараса Шевченка

Метою нашої статті є з'ясування питомих джерел Шевченкової творчості, зокрема її зв'язку з українською бароковою традицією. У статті розглянуті особливості «Мотиву гріха» в бароковій літературі, особливо в агіографічній та дидактичній, та його віддзеркалення в поетичній та прозовій спадщині Тараса Шевченка. Мотив гріховності під тим чи іншим оглядом виринає в поемах Тараса Шевченка «Неофіти», «Катерина», «Гайдамаки», «Сова», «Марина», «Юродивий», «Єретик», «Сон» та повістях «Несчастный», «Близнецы» «Наймычка», «Капитанша» тощо. Нами простежено, що коло гріхів, котрих торкається Шевченко, перебуває у межах християнської традиції, тобто поет говорить про ті самі гріхи, котрі названі й розтлумачені в пенітенціалії І. Гізеля «Мир с Богом чоловіку». У свою чергу, ця книга мала вплив на «Енеїду» І. Котляревського, з котрою був добре знайомий Т. Шевченко. Крім того, приблизно такий самий перелік гріхів є в «Євхологоні» П. Могили, у розділі «Ісповідання гріхів». Мотив гріховності в творчості Тараса Шевченка виконує виховну функцію, що, в свою чергу, теж є ще одним із проявів наслідування барокової манери письменства.

Ключові слова: барокко, мотив, гріх, агіографічні джерела, вплив на творчість.

Аннотация

О.В. Кулікова. Агіографіческий мотив греховности в поэзии и прозе Тараса Шевченко

Целью нашей статьи является согласование характерных источников творчества Т. Шевченко, в особенности её связи с украинской барокковой традицией. В статье рассмотрены особенности «Мотива греха» в литературе барокко, в частности в агиографической и дидактической, и его отражение в поэтическом и прозаическом наследии Тараса Шевченка. «Мотив греховности» под тем или иным видом представлен в таких поэмах Тараса Шевченка как «Неофиты», «Катерина», «Гайдамаки», «Сова», «Марина», «Юродивый», «Эретик», «Сон» и повестях «Несчастный» «Близнецы» «Наймычка», «Капитанша» тощо. Нами прослежено, что ряд грехов, которых касается Шевченко, находятся в рамках христианской традиции, то есть поэт говорит про те же самые грехи, которые названы и интерпретированы в пенитенциалии И. Гизеля «Мир с Богом чоловіку». В свою очередь, эта книга имела влияние на «Энеиду» И. Котляревского, с которой был хорошо знаком Т. Шевченко. Кроме того, приблизительно такой же список грехов представлен в «Эвхологионе» П. Могилы, в разделе «Исповедание грехов». «Мотив греховности» в творчестве Тараса Шевченка выполняет воспитательную функцию, что, в свою очередь, также является одним из проявлений наследования барокковой манеры письма.

Ключевые слова: барокко, мотив, грех, агиографические источники, влияние на творчество.

Summary

O.V. Kulikova. The Hagiographic Motive of the Sin in Taras Shevchenko's Poetry and Prose

The aim our article is consideration of the characteristic sources of T. Shevchenko's creative activity, especially its ties with Ukrainian baroque tradition. The peculiarities of the "Sin motive" in baroque literature, especially in the hagiographic and didactic and its reflection in the poetic and prose heritage of Taras Shevchenko have been considered in the article. «The motive of sin» is represented in such poems as «Neofity», «Katerina», «Haydamaki», «Sova», «Marina», «Uridiviy», «Eretyk», «Son» and in the novels «Neschastniy»,

«Blyznetsy» «Naymytchka», «Kapitancha» etc. It has been traced that the range of the sins which appears in Shevchenko's works is within the frames of Christian tradition. It means that this range of sins is named and explained in the book written by I. Gizel «Mir z Bogom Choloviku». In its turn, this book had much influence on «Eneyida» by Kotlyarevskiy», with which T. Shevchenko was well acquainted. Besides, approximately the same list of sins is represented in the «Evhologion» by Petro Mogyla in the section «onfession of sins». The «motive of the sin», in its turn, performs didactic function that is also one of the examples of the baroque literature inheriting.

Key words: baroque, motive, hagiographic sources, influence for creative activity.

Інформація про автора

Кулікова Оксана Володимирівна – ORCID: 0000-0001-8558-1702; викладач кафедри іноземних мов Харківського національного медичного університету; просп. Леніна, 4, м. Харків, 61022, Україна